F. A. HAYEK

De ce nu sunt conservator

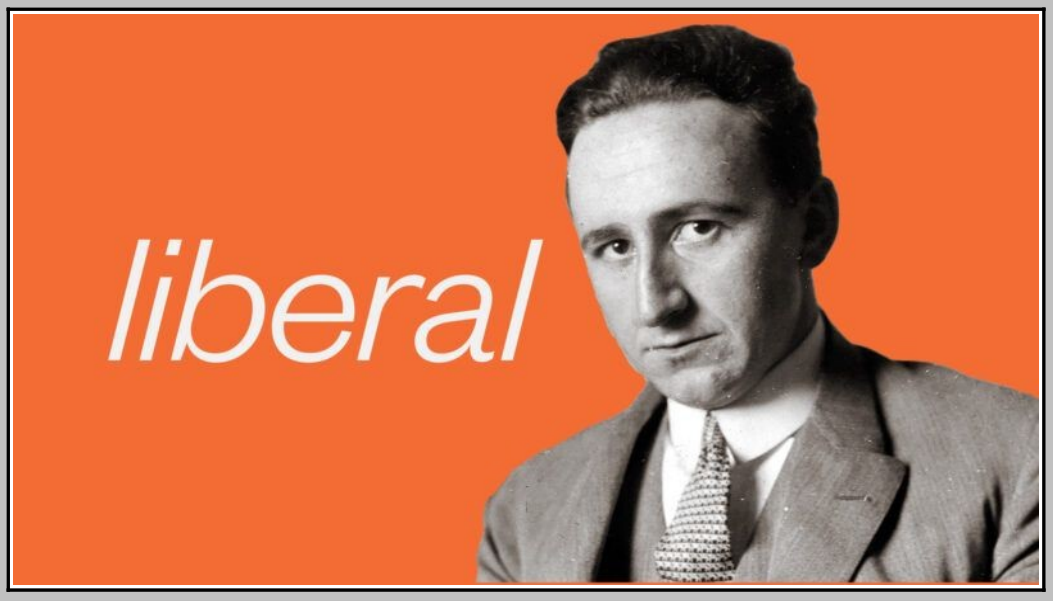

Terra Libertas

De ce nu sunt conservator

Ediția princeps*:*

F. A. Hayek

Why I Am Not a Conservative

In *The Constitution of Liberty* (Chicago: The University of Chicago Press, 1960)

F. A. HAYEK

De ce nu sunt conservator

Prefață de Andy Craig

Postfață de H. R. Patapievici

Terra Libertas

2026

Cuprins

Prefață de Andy Craig.....4
De ce nu sunt conservator.....9
Postfață: H.-R. Patapievici, „Liberal sau conservator?”.....25

Prefață de Andy Craig

Împotriva dreptei: Hayek și vocabularul libertarian

Chiar și la șaizeci de ani de la publicare, eseul *De ce nu sunt conservator* al lui Hayek este încă actual. În 1960, F.A. Hayek a publicat ceea ce avea să devină una dintre cele mai amintite scrieri ale sale, ca apendice la cartea *Constituția libertății*. Astăzi este deseori invocată de libertarieni pentru titlul său succint *De ce nu sunt conservator*. Așa cum se spune, prezintă exact ceea ce scrie în titlu.

Hayek a oferit ceea ce rămâne declarația definitorie a libertarianismului ca fiind ceva separat de (și adesea în opoziție cu) dreapta politică.

În acest eseu, Hayek, [ulterior] laureat al Premiului Nobel, a subliniat de ce avocații libertății ar trebui să respingă faptul că sunt implicați în politica de dreapta, în ciuda atitudinilor comune față de socialism. În schimb, libertarienii își revendică moștenirea din liberalismul clasic. Fiind un britanic naturalizat, Hayek a explicat că este un *whig* (liberal clasic), nu un *tory* (conservator) și a oferit ceea ce rămâne afirmația definitorie a libertarianismului ca fiind ceva distinct de, și adesea în opoziție cu, dreapta politică.

Scopul lui Hayek nu a fost doar să stabilească un set adecvat de definiții pentru etichetele ideologice de dragul simplei semantici. El a scris consistent, de asemenea, despre strategia politică, în special despre pericolele de a lăsa ideile liberale să devină prea asociate cu reacționarii sau chiar mai rău. A ales să prefațeze *De ce nu sunt conservator* cu un epigraf al Lordului Acton, marele liberal din secolul al XIX-lea:

> *În orice moment, prietenii sinceri ai libertății au fost rari, iar triumfurile libertății s-au datorat minorităților, care au predominat prin asocierea lor cu auxiliari ale căror obiective politice difereau adesea de ale lor; iar această asociere, care este întotdeauna periculoasă, uneori a fost dezastruoasă, oferind oponenților doar motive de opoziție și aprinzînd disputa cu privire la onorabilitatea succesului.*

Cu alte cuvinte, asocierea ideilor de libertate cu aliați iliberali poate determina oamenii să evite din start liberalismul. Această combinație nu este doar incorectă, ci este potențial dezastruoasă. Lăsată necontrolată poate deveni auto-înfrângătoare. Pentru a se proteja de această perspectivă, libertarienii trebuie să aibă un vocabular al

criticilor bine dezvoltat și exercitat activ care să vizeze ambele extreme autoritariste ale spectrului politic. Evidențierea numeroaselor noastre dezacorduri cu conservatorii etatiști nu este mai puțin importantă decât opoziția noastră față de socialiști și progresiști.

Criticile lui Hayek sunt la fel de relevante astăzi ca și în a doua jumătate a secolului XX. Posibil cu atât mai mult în lumina renașterii unui curent de dreapta categoric neliberal în politica americană. Liberalismul lui Hayek – termenul pe care l-a preferat neologismului idezirabil *libertarian* – este ferm opus acțiunii statului pentru a apărarea *status quo*-ul sau pentru revenirea în trecut. „Pentru liberali nici idealurile morale, nici cele religioase nu sunt obiecte proprii constrângerii, în timp ce atât conservatorii, cât și socialiștii nu recunosc astfel de limite."

Referindu-se la ceea ce acum am numi latura tolerantă pe plan social a libertarianismului, el găsește una dintre cele mai importante distincții de trasat. Libertarienii apără dreptul fiecărei persoane de a-și trăi viața după cum alege. Asa cum a explicat Hayek, „credințele morale referitoare la problemele de conduită care nu interferează direct cu sfera protejată a altor persoane nu justifică constrângerea". Controlul moralității personale și suprimarea presupusei degenerescențe sociale nu au un loc în viziunea lui Hayek pentru rolul adecvat al statului.

Atacurile conservatoare împotriva democrației sunt, de asemenea, greșite în opinia lui Hayek. Extinderea rolului statului în societate este adevărata problemă, iar democrația pentru Hayek reprezintă poate chiar „cel mai mic rău dintre acele forme de guvernare dintre care trebuie să alegem", afirmînd clar: „nu pot avea nici o simpatie pentru tulpina antidemocratică a conservatorismului".

Eseul lui Hayek conține multe alte critici aduse conservatorilor, inclusiv „naționalismul strident", „obscurantismul" anti-intelectual, devotamentul față de ideile moștenite de ierarhie și superioritate, precum și opoziția autoritară față de progresul moral și material. Chiar și pentru accentul libertarian asupra pieței libere și dimensiunea aparatului birocratic, adesea considerate drept zona cu cea mai mare suprapunere, conservatorii ne sunt aliați nedemni, în cel mai bun caz. Frecvent, aceștia sunt oponenții noștri, promovând interferența statului în rezultatele voluntare ale pieței, la fel de intens ca orice curent de stânga. Faptul că astfel de amenințări la adresa libertății economice provin și din zona stângii nu este un motiv întemeiat pentru a susține eforturile asemănător de periculoase ale oponenților lor sau pentru pasivitatea libertarienilor.

La fel ca pe timpul lui Hayek, etichetele politice sunt în schimbare și astăzi. Scriind atunci, a simțit nevoia să-și explice critica asupra

conservatorismului vizând mai mult varietatea sa europeană decât cea americană, precum și să explice ce a vrut să definească prin liberalism. Astăzi, populismul naționalist de tip european a înlocuit în mare măsură angajamentele anterioare ale dreptei fuzioniste americane și clasic liberale. Pentru a agrava și mai mult confuzia, „conservatorul” a ajuns să aibă o conotație a acestei tulpini mai moderate și mai libere, în loc de ceea ce a fost odată: flancul drept al Partidului Republican. Noii iliberali au adoptat termeni precum „populist”, „conservator național”, „alternativa dreaptă” și „America Întîi” pentru a se descrie. În lipsa oricărui alt principiu definitoriu la care să se facă referire, mulți îl numesc „Trumpism”.

Chiar și șase decenii mai tîrziu, criticile lui Hayek oferă încă un vocabular intelectual necesar libertarienilor pentru a-și menține distanța față de impulsurile anti-libertate din sfera dreptei. Așa cum a fost cazul lui Hayek, o parte dintre aceste solicitări politice vor reflecta unele dintre ideile exprimate de progresiști și chiar socialiști, dar acest lucru nu ar trebui să ne descurajeze să le susținem. Faptul că cineva din stânga arată că ceva reprezintă o aberație nu este o dovadă că nu ar fi. Uneori chiar așa este, iar contrarianismul reflexiv reprezintă un ghid slab. Acest lucru este similar cu nemulțumirea principală a lui Hayek cu privire la conservatori: aceștia sunt adesea ghidați de o mentalitate reacționară, de opoziție, dezarmată de orice principii directoare. Anti-stînga dogmatică nu este o busolă morală care să ne direcționeze către o mai mare libertate.

Arcul narativ al istoriei americane reflectă o versiune libertariană distinctă asupra progresului moral: extinderea drepturilor promise în Declarația de Independență pentru a include cu adevărat „toate” persoanele. Acest lucru a venit dintr-un angajament fundamental pentru drepturi egale ale tuturor persoanelor, viziunea asupra unei societăți tolerante și pluraliste care nu ne împarte forțat în funcție de clasă sau rasă sau sex sau religie, care, de asemenea, este maxima centrală a definiției lui Hayek a statul de drept, un principiu cheie al filozofiei sale politice. Cei care se opun istoriei, urlând să ne oprim, așa cum William F. Buckley i-a descris pe conservatori, nu sunt prietenii și nici aliații noștri în această cauză.

Există excese reale și multe de criticat cu privire la opiniile stîngii moderne despre rasă și inegalitate, care pot și se îndreaptă spre propriile lor forme de iliberalism. Dar, spre deosebire de majoritatea dreptei moderne, libertarienii nu au de ce să se teamă să recunoască faptul că diferitele forme de bigotism sunt reale și ar trebui să li se opună. Libertarienii pot, de asemenea, să aducă în discuție observațiile foarte necesare despre modul în care statul a construit și perpetuat

acele inegalități nedrepte. Multe dintre aceste politici sunt încă susținute din motive care nu au legătură cu trecutul nostru destul de recent al discriminării impuse de stat. De la moștenirea segregării locuințelor și a disparității bogăției pînă la eșecurile justiției penale și a sistemelor educaționale, aceste lucruri nu sunt istorie. Ele sunt continue și relevante pentru problemele reale de astăzi, iar negarea nefondată a acestei realități nu servește deloc cauzei libertății.

Naționalismul, xenofobia și protecționismul au produs un sistem de frontiere internaționale în mare parte închise și strict restricționate, ce ar putea fi cea mai săracă și distructivă politică aplicată astăzi de către guverne. Bigotismul împotriva americanilor LGBT are o istorie tragică a legilor opresive și a politicii demagogice autoritare, dintre care unele au fost depășite recent, iar altele sunt încă în desfășurare. Ultima panică morală conservatoare este despre toleranța crescândă a americanilor asupra persoanelor transgender reflectă în mare măsură și emulează opoziția lor, exprimată anterior în argumente asemănătoare față de egalitatea în fața legii pentru homosexuali și lesbiene și, înainte de aceasta, pentru emanciparea femeilor. În ultimii ani, părți semnificative ale dreptei au cerut public acțiuni ale statului împotriva construcției de moschei, acuzîndu-și principalul adversar politic de a fi în secret musulman sau cel puțin excesiv de simpatic față de musulmani și au cerut interzicerea imigrației musulmanilor. Acest model de utilizare a demagogiei populiste pentru identificarea și expulzarea minorităților a alimentat, de-a lungul istoriei, cele mai grave tipuri de opresiune a statului.

Logica tentantă de a urmări o coaliție permanentă cu dreapta este vie astăzi. Unii libertarieni încearcă să descurajeze criticile care vizează ceea ce ei consideră populismul de dreapta „anti-establishment”, considerîndu-i în schimb drept aliații noștri naturali. Pentru acest curent ideologic, pozițiile libertariene tradiționale cu privire la o serie de probleme sociale reprezintă „stângism” și sunt „prea tolerante”. În mod ironic, acestă retorică devine propriul său tip de corectitudine politică, un index de cuvinte și idei interzise care pot fi folosite doar de inamic. Căutînd să elimine critica liberală asupra conservatorilor din vocabularul libertarian, libertarienii riscă să fie subsumați în ceea ce nu se mai pot opune. A fi împotriva stîngii ajunge să conteze mai mult decît a fi pentru libertate.

Așa cum a avertizat Lordul Acton, acest fenomen nu este un exercițiu benefic de construire a unei coaliții. Asocierea ideilor de libertate cu reacționarii, bigoții, naționaliștii și alți autoritari de dreapta poate, în cele din urmă, să doboare libertatea cu ei. Dacă le oferiți alegătorilor o

alegere binară între socialism și autoritarii de dreapta, aceștia din urmă ar putea fi respinși în favoarea primilor.

Pentru a nu împărtăși soarta sumbră a dreptei de a pierde mereu jocul politic pe termen lung și de a face mult rău între timp, libertarienii trebuie să fie capabili să traseze aceste distincții împotriva dreptei la fel de intens pe cât critică stânga anti-piață. Aceste țesuturi intelectuale nu pot fi lăsate să se atrofieze pînă la punctul în care nu fac niciun bine când avem cea mai mare nevoie de ele. *De ce nu sunt conservator* al lui Hayek este un model esențial pentru modul în care putem și ar trebui să distingem libertarienii de conservatori. Pentru a pleda în mod eficient în favoarea libertății, nu trebuie să le oferim oponenților săi motive de se opune.

2021

F. A. Hayek

De ce nu sunt conservator

> *În orice moment, prietenii sinceri ai libertăţii au fost rari, iar triumfurile ei s-au datorat minorităţilor, care au predominat prin asocierea lor cu auxiliari ale căror obiecte adesea diferă de ale lor; iar această asociere, care este întotdeauna periculoasă, a fost uneori dezastruoasă, oferind adversarilor doar motive de opoziţie.* (Lord Acton)

1. Într-un moment în care majoritatea mișcărilor considerate progresiste preconizează încălcări suplimentare ale libertăților individuale,[1] cele care apreciază libertatea își consumă, probabil, energiile în opoziție. Astfel, acestea din urmă se găsesc de cele mai ulte ori alături de cele care, de obicei, se opun schimbării. De regulă, în problemele politice ale zilei, ele nu au astăzi altă soluție decât să susțină partidele conservatoare. Însă, deși opoziția pe care am încercat s-o definesc este adesea descrisă, și ea, drept „conservatoare", ea diferă mult de cea căreia îi fusese atașată, prin tradiție, această denumire. Există un anumit pericol în starea confuză care îi aduce pe apărătorii libertății și pe adevărații conservatori împreună, în opoziție față de evoluțiile ce amenință, în egală măsură, idealurile diferite pe care le împărtășesc. De aceea, este important să facem o distincție netă între poziția adoptată aici și cea cunoscută de mult timp – și, fără îndoială, pe bună dreptate – sub numele de conservatorism.

Conservatorismul propriu-zis este o atitudine legitimă, probabil necesară și cu siguranță răspândită, de opoziție față de schimbarea radicală. Timp de un secol și jumătate, de la Revoluția Franceză, ea a jucat un rol important în politica europeană. Până la apariția socialismului, opusul conservatorismului era liberalismul. Nu există nimic care să corespundă acestui conflict în istoria SUA, pentru că ceea ce era numit în Europa „liberalism" era aici tradiția comună pe care fusese construit corpul politic american: astfel, apărătorul tradiției americane era un liberal, în sens european.[2] Această confuzie deja

---

[1] Acest lucru este valabil de peste un secol, iar încă din 1855 J. S. Mill putea spune (a se vedea John Stuart Mill și Harriet Taylor [Londra și Chicago, 1951], p. 216) că „aproape toate proiectele reformatorilor sociali din aceste zile sunt de fapt liberticide".

[2] B. Crick, „The Strange Quest for an American Conservatism", Review of Politics, XVII (1955), 365, spune pe bună dreptate că „americanul normal care se numește «un conservator» este, de fapt, un liberal". S-ar părea că reticența acestor conservatori de a se numi pe ei înșiși prin denumirea mai potrivită datează doar

existentă a fost agravată de recenta încercare de a transplanta în America tipul de conservatorism care, străin fiind de tradiția americană, a căpătat un caracter oarecum ciudat. Încă dinainte, radicalii și socialiștii americani începuseră să se autointituleze „liberali”. Voi continua totuși, pentru moment, să numesc liberală poziția pe care o susțin eu, despre care cred că se deosebește la fel de mult de adevăratul conservatorism, ca și de socialism. Să spun, totuși, de la bun început, că fac acest lucru cu o îndoială tot mai mare și că va trebui să analizez mai târziu care ar fi numele potrivit pentru partidul libertății. Motivul nu este doar acela că în SUA termenul „liberal” este astăzi cauza unor confuzii permanente, ci și acela că, în Europa, tipul predominant de liberalism naționalist este de mult timp, unul dintre deschizătorii de drum ai socialismului. Este momentul să enunț ceea ce mi se pare a fi obiecția decisivă la adresa oricărui conservatorism ce își merită cu adevărat numele. Anume, faptul că prin însăși natura sa, el nu poate oferi o alternativă la direcția în care ne mișcăm. Prin rezistența sa în fața tendințelor actuale, el poate reuși să frâneze anumite evoluții indezirabile; însă, cum nu indică vreo altă direcție, nu poate împiedica perpetuarea lor. Din acest motiv, soarta conservatorismului este, inevitabil, aceea de a fi târât pe un drum pe care nu el l-a ales. Încercarea de forțe între conservatori și progresiști poate afecta doar viteza, nu și direcția evoluțiilor contemporane. Cu toate că este nevoie de o „frână la vehiculul progresului”,[3] eu, personal, nu mă pot mulțumi doar să ajut la apăsarea frânei. Întrebarea pe care trebuie să și-o pună, înainte de toate, liberalul, este nu cât de repede sau cât de departe ar trebui să mergem, ci unde ar trebui să mergem. De fapt, el se deosebește mult mai mult decât conservatorismul de radicalul colectivist de astăzi. În timp ce conservatorul adoptă, în general, doar o variantă blândă și moderată a prejudecăților timpului său, liberalul trebuie să se opună astăzi, cu mai multă hotărâre, acelor concepții pe care mulți conservatori le au în comun cu socialiștii.

2. Imaginea generală oferită de poziția relativă a celor trei partide contribuie mai curând la mascarea, decât la elucidarea adevăratelor relații între ele. De obicei, ele sunt ilustrate prin poziții diferite pe o dreaptă, cu socialiștii la stânga, conservatorii la dreapta, iar liberalii undeva la mijloc. Nimic mai fals. Dacă dorim o schemă, ar fi mai oportun să-i plasăm într-un triunghi, conservatorii ocupând un vârf, socialiștii trăgând înspre al doilea, iar liberalii înspre al treilea. Însă, cum socialiștii au dovedit deja că pot să tragă mai tare, conservatorii au tins să urmeze mai degrabă direcția socialistă decât pe cea liberală

---

din abuzul acesteia în timpul erei New Deal.

[3] Expresia este cea a lui R. G. Collingwood, *The New Leviathan* (Oxford: Oxford University Press, 1942), p. 209.

și au adoptat, la anumite intervale de timp, idei devenite respectabile datorită propagandei radicale. De regulă, conservatorii au fost cei care au ajuns la compromisuri cu socialismul, deturnându-i impactul. Susținători ai Căii de Mijloc,[4] fără vreun obiectiv propriu, conservatorii au fost ghidați de convingerea că adevărul trebuie să fie undeva între extreme – rezultatul fiind acela că ei și-au modificat poziția de fiecare dată când a apărut, într-una din cele două aripi, vreo mișcare aflată mai aproape de extremă.

De aceea, poziția care ar putea fi descrisă oricând, în mod justificat, drept conservatoare, depinde de direcția tendințelor existente. Cum evoluția din ultimele decenii s-a produs, în general, în direcția socialismului, s-ar putea crede că atât conservatorii cât și liberalii au intenționat în primul rând să întârzie această mișcare. Dar elementul principal al liberalismului este acela că el vrea să meargă altundeva, nu să stea nemișcat. Deși astăzi s-ar putea crea impresia opusă, prin faptul că a existat o perioadă în care liberalismul a fost mai larg acceptat, iar unele dintre obiectivele sale – mai aproape de a fi îndeplinite, el nu a fost niciodată o doctrină care să privească în urmă. Niciodată idealurile liberale nu au fost complet realizate, astfel încât liberalismul să înceteze a privi înainte, pentru a-și ameliora și mai mult instituțiile. Liberalismul nu se opune evoluției și schimbării, iar acolo unde schimbarea spontană a fost înăbușită de controlul statului, el preconizează o schimbare politică substanțială. Cel puțin în privința unei mari părți din acțiunea guvernamentală curentă, există la ora actuală prea puține motive pentru care liberalismul ar dori păstrarea lucrurilor așa cum sunt. De fapt, liberalului i s-ar părea că, în multe părți ale lumii, nevoia cea mai urgentă este înlăturarea completă a obstacolelor ce stau în calea creșterii libere.

Această diferență între liberalism și conservatorism nu trebuie pusă în umbră de faptul că în SUA este încă posibilă apărarea libertății individuale prin apărarea instituțiilor tradiționale. Pentru liberal, valoarea lor nu provine din faptul că sunt tradiționale sau americane, ci din acela că ele corespund idealurilor pe care le apreciază.

3. Înainte de a analiza principalele puncte în care atitudinea liberală se opune net celei conservatoare, ar trebui să accentuez faptul că liberalul a învățat, probabil, multe lucruri profitabile de la unii gânditori conservatori. Cel puțin cu excepția domeniului economiei, datorăm studiului lor, plin de afecțiune și respect pentru instituțiile crescute spontan, o serie de idei serioase, adevărate contribuții la înțelegerea societății libere. Oricât de reacționare ar fi fost, în politică,

[4] Cf. alegerea caracteristică a acestui titlu pentru cartea programatică a actualului prim-ministru britanic Harold Macmillan, *The Middle Way* (Londra, 1938).

personalități precum Coleridge, Bonald, De Maistre, Justus Möser sau Donoso Cortès, ele au demonstrat totuși o înțelegere a sensului unor instituții crescute spontan precum limba, dreptul, morala și convențiile, care anticipa abordările științifice moderne, înțelegere de care liberalii au putut profita. Dar admirația conservatorilor pentru creșterea liberă se aplică, în general, doar trecutului. De obicei, le lipsește curajul de a saluta aceeași schimbare neproiectată care va genera noi instrumente ale acțiunii umane.

Am ajuns astfel la primul punct în care dispoziția conservatoare diferă radical de cea liberală. După cum au recunoscut adesea scriitorii conservatori, una dintre trăsăturile fundamentale ale atitudinii conservatoare este teama de schimbare, o neîncredere rezervată în nou,[5] ca atare, în timp ce poziția liberală se bazează pe curaj și încredere, pe o atitudine pregătită să lase schimbarea să-și urmeze cursul, chiar dacă nu putem prevedea unde ne va duce. Nu ar fi prea multe de obiectat dacă conservatorilor le-ar displăcea doar schimbarea prea rapidă în domeniul instituțiilor și al politicilor publice; aici, argumentul în favoarea precauției și a procesului lent este, într-adevăr, puternic. Însă, conservatorii tind să folosească puterile guvernamentale pentru a împiedica schimbarea sau pentru a-i limita ritmul în funcție de preferințele unor spirite rezervate. Privind înainte, le lipsește acea încredere în forțele spontane de reglare, care pe liberali îi face să accepte fără rezerve schimbarea, chiar dacă nu știu cum vor fi realizate adaptările necesare. Într-adevăr, este caracteristic pentru atitudinea liberală să presupui că, în special în domeniul economic, forțele autoreglatoare ale pieței vor impune în vreun fel adaptările reclamate de noile condiții, deși nimeni nu ar putea prevedea cum anume se va petrece acest lucru, într-o situație oarecare. Poate că nu există nici un factor singular care să contribuie atât de mult la reticența frecventă a oamenilor de a lăsa piața să lucreze, decât incapacitatea lor de a concepe cum se va stabili, fără vreun control deliberat, echilibrul necesar între cerere și ofertă, între importuri și exporturi și așa mai departe. Conservatorul se simte în siguranță și mulțumit doar dacă are garanția că o inteligență superioară urmărește și supervizează schimbarea, doar dacă știe că există o autoritate însărcinată cu menținerea caracterului „ordonat” al schimbării.

Teama de a se încrede în forțele sociale necontrolate este strâns legată de alte două caracteristici ale conservatorismului: atracția față de autoritate și incapacitatea de a înțelege forțele economice. Cum îi

---

[5] Cf. Lord Hugh Cecil, *Conservatism* („Home University Library” [Londra, 1912], p. 9: „Conservatorismul natural ... este o aversiune față de schimbare; și provine parțial dintr-o neîncredere față de necunoscut”.

displac atât teoriile abstracte, cât și principiile generale,[6] el nu înțelege acele forțe spontane pe care se sprijină politica libertății și nici nu posedă o bază pentru a formula principii de politică. Ordinea îi apare conservatorului ca un rezultat al veghei permanente a autorității, care trebuie, din această cauză, lăsată să facă ceea ce impun circumstanțele particulare, și nu trebuie constrânsă printr-o regulă rigidă. Atașamentul față de anumite principii presupune o înțelegere a forțelor generale prin care sunt coordonate eforturile societății, dar este evident că tocmai o astfel de teorie a societății și în special a mecanismului economic îi lipsește conservatorului. Atât de neproductiv s-a dovedit conservatorismul în impunerea unei concepții generale asupra modului în care se menține o ordine socială, încât adepții săi moderni, încercând să construiască un fundament teoretic, se trezesc inevitabil apelând aproape exclusiv la autori care se consideră liberali. Macaulay, Tocqueville, Lord Acton și Lecky se considerau în mod cert liberali, și încă pe bună dreptate, iar până și Edmund Burke a rămas până la sfârșit un *Old Wig* și s-ar fi înfiorat la gândul că at putea fi văzut drept un *Tory*.

Să revenim totuși la punctul principal, care este complezența, caracteristică pentru conservator, față de acțiunea autorității instituite; preocuparea sa de bază este ca această autoritate să nu fie slăbită, și nu ca puterea ei să fie limitată. Acest aspect este greu de conciliat cu prezervarea libertății. S-ar putea spune că, în general, conservatorul nu obiectează față de coerciție sau puterea arbitrară, atât timp cât ele sunt folosite în scopuri pe care le consideră juste. Conservatorul crede că, dacă guvernarea se află în mâinile unor oameni decenți, ea nu ar trebui restrânsă prea mult prin reguli rigide. Cum este, prin natură, oportunist și îi lipsesc principiile, marea sa speranță este că cei înțelepți și buni vor conduce – nu doar prin exemplul personal, așa cum trebuie să ne dorim cu toții, ci și prin autoritatea ce le este conferită și pe care ei și-o impun.[7] Ca și socialistul, el este mai puțin preocupat de

---

[6] Cf. autodescrierea revelatoare a unui conservator în K. Feiling, *Sketches in Nineteenth Century Biography* (Londra, 1930), p. 174: „Luată în ansamblu, dreapta are oroare de idei, pentru că nu este omul practic, în cuvintele lui Disraeli, «unul care practică greșelile predecesorilor săi»? Pentru lungi perioade din istoria lor, ei s-au opus fără discernământ îmbunătățirii și, pretinzând că își venerează strămoșii, reduc adesea opinia la prejudecăți individuale învechite. Poziția lor devine mai sigură, dar și mai complexă, atunci când adăugăm că această aripă dreaptă depășește neîncetat stânga; că trăiește prin inocularea repetată a ideilor liberale și suferă astfel de o stare de compromis niciodată perfecționată."

[7] Am încredere că voi fi iertat dacă repet aici cuvintele în care, cu o ocazie anterioară, am afirmat un punct important: „Principalul merit al individualismului pe care [Adam Smith] și contemporanii săi l-au susținut este că reprezintă un sistem în care oamenii răi pot face cel mai puțin rău. Este un sistem social a cărui funcționare nu depinde de găsirea unor oameni buni care să îl conducă sau de faptul că toți oamenii devin mai buni decât sunt acum, ci care se folosește de oameni în toată varietatea și complexitatea lor, uneori buni și alteori răi, uneori

modul în care ar trebui limitate puterile guvernului și mai mult de cine anume le deține; asemeni socialistului, conservatorul se consideră îndreptățit să le impună altora valorile sale.

Când afirm despre conservator că îi lipsesc principiile, nu vreau să sugerez că i-ar lipsi convingerea morală. Într-adevăr, conservatorul tipic este de obicei un om cu convingeri morale foarte puternice. Ce vreau să spun este că el nu are principii politice care să-i permită să lucreze cu oameni ale căror valori morale diferă de ale sale, pentru o ordine politică în care ambii să-și poată respecta convigerile. Recunoașterea unor astfel de principii este cea care permite coexistența unor sisteme diferite de valori, coexistență ce face posibilă constituirea unei societăți pașnice, prin utilizarea unui minimum de forță. Acceptând astfel de principii, ne angajăm să tolerăm multe lucruri care ne displac. Multe dintre valolrile conservatorilor mă atrag mai mult decât cele ale socialiștilor; cu toate acestea, pentru un liberal, importanța pe care o atribuie personal anumitor obiective nu constituie o justificare suficientă pentru a-i sili pe alții să le servească.

Sungt aproape sigur că unii dintre prietenii mei conservatori vor fi șocați de ceea ce ei vor considera a fi „concesii” în favoarea vederilor moderne, făcute de mine în partea a 3-a a cărții *Constituția libertății*. Însă, cu toate că și mie mi-ar putea displăcea unele dintre măsurile respective și s-ar putea să votez împotriva lor, nu cunosc nici un principiu general la care să fac apel pentru a-i convinge pe cei de altă părere că acele măsuri nu pot fi admise în cadrul unui model general de societate pe care îl dorim cu toții. A trăi și a lucra cu succes, împreună cu alții, reclamă mai mult decât fidelitate față de scopurile tale concrete. Este necesar un angajament intelectual față de un tip de ordine în care și altora să li se permită urmărirea unor scopuri diferite, chiar în chestiuni pe care le consideri fundamentale.

De aceea, pentru liberal, nici idealurile morale, nici cele religioase nu sunt obiecte justificate ale coerciției, în timp ce conservatorii și socialiștii nu recunosc astfel de limite. Câteodată simt că cel mai impresionant atribut al liberalismului, care îl distinge la fel de mult de conservatorism și de socialism, este concepția potrivit căreia convingerile morale în chestiuni de comportament – care nu afectează direct sfera protejată a altor persoane – nu justifică coerciția. Aceasta poate explica și de ce socialistului pocăit îi vine mult mai ușor să-și găsească un nou cămin spiritual în tabăra conservatoare, decât în cea liberală.

---

inteligenți și cel mai adesea proști”. (*Individualism and Economic Order* [Londra și Chicago, 1948], p. 11).

În ultimă instanță, poziția conservatoare se bazează pe credința că în orice societate există persoane ce pot fi recunoscute ca superioare, ale căror modele moștenite, valori și poziții ar trebui apărate și care ar trebui să aibă o influență mai mare decât altele, asupra treburilor publice. Evident, liberalul nu neagă faptul că există oameni superiori – nu este egalitarist – dar contestă ideea că cineva ar avea autoritatea să decidă cine sunt acești oameni superiori. În timp ce conservatorul înclină să apere o anumită ierarhie instituită și dorește ca autoritatea să protejeze statutul celor pe care el îi apreciază, liberalul consideră că nici un respect față de valori instituite nu poate justifica recursul la privilegiu, monopol sau orice altă putere coercitivă a statului, pentru a-i feri pe acești oameni de forțele schimbării economice. Deși este perfect conștient de rolul important jucat în evoluția civilizației de elitele culturale și intelectuale, liberalul crede că aceste elite trebuie să demonstreze capacitatea de a-și menține pozițiile, în condițiile unor reguli aplicate tuturor, în mod egal.

Strâns legată de aceasta este atitudinea obișnuită a conservatorului față de democrație. Am lămurit mai devreme faptul că eu nu consider conducerea majorității drept un scop, ci doar un mijloc, poate cea mai puțin rea dintre toate formele de guvernământ dintre care avem de ales. Cred însă că, atunci când pun relele timpului nostru pe seama democrației, conservatorii se mint pe ei înșiși. Răul cel mai mare este guvernarea nelimitată, și nimeni nu este îndreptățit să dețină o putere nelimitată.[8] Puterile deținute de democrația modernă ar fi chiar mai intolerabile dacă ar încăpea pe mâinile unei elite restrânse.

Este drept că doar atunci când puterea a revenit majorității, nu a mai fost considerată necesară limitarea suplimentară a puterii guvernului. În acest sens, democrația este legată de guvernământul nelimitat. Însă nu democrația, ci guvernământul nelimitat este criticabil și nu văd de ce oamenii nu ar trebui să învețe a limita competențele majorității, la fel ca în cazul oricărei alte forme de guvernământ. În orice caz, avantajele democrației, ca metodă de schimbare pașnică și de educație politică, par atât de mari în comparație cu cele ale oricărui alt sistem, încât nu pot avea nici cea mai mică simpatie față de dispoziția antidemocratică a conservatorismului. Nu cine guvernează, ci ce anume este îndreptățit guvernul să facă – mi se pare că aceasta este problema esențială.

Că opoziția conservatorilor față de un control guvernamental prea mare nu este o chestiune de principiu, ci una legată de scopurile

---

[8] Cf. Lord Acton în *Letters of Lord Acton to Mary Gladstone*, ed. H. Paul (Londra, 1913), p. 73: „Pericolul nu este că o anumită clasă este incapabilă să guverneze. Fiecare clasă este incapabilă să guverneze. Legea libertății tinde să abolească domnia rasei asupra rasei, a credinței asupra credinței, a clasei asupra clasei.”

specifice ale guvernului, se vede limpede dacă analizăm sfera economicului. Conservatorii se opun, de obicei, măsurilor colectiviste și dirijiste în domeniul industrial, iar în această privință liberalul va găsi în ei, adesea, niște aliați. Însă, în același timp, conservatorii sunt de regulă protecționiști și au susținut frecvent măsurile socialiste în agricultură. Într-adevăr, deși restricțiile existente acum în industrie și comerț sunt în principal rezultatul concepțiilor socialiste, restricțiile la fel de importante din agricultură au fost impuse încă și mai devreme de către conservatori. Iar în eforturile lor de a discredita libera inițiativă, mulți lideri conservatori au rivalizat cu socialiștii.[9]

4. M-am referit deja la diferențele dintre conservatorism și liberalism, în sfera pur intelectuală; însă trebuie, totuși, să revin la ele pentru că, aici, atitudinea conservatoare caracteristică nu reprezintă doar o gravă slăbiciune a conservatorismului, ci tinde să lezeze orice cauză care s-ar alia cu acesta. Instinctiv, conservatorii simt că ideile noi, mai mult decât orice, sunt cele care provoacă schimbarea. Însă – din punctul său de vedere, în mod justificat – conservatorismul se teme de ideile noi, fiindcă nu le poate opune principii distinctive proprii; datorită neîncrederii în teorie și a lipsei de imaginație privind orice altceva decât ceea ce experiența a demonstrat deja, el se privează de armele necesare în lupta de idei. Spre deosebire de liberalism, cu încrederea sa fundamentală în forța ideilor pe termen lung, conservatorismul este limitat de inventarul de idei moștenit la un anumit moment. Și cum el nu crede cu adevărat în forța argumentului, recursul său intim este în general invocarea unei înțelepciuni superioare, în virtutea unor calități pe care singur și le arogă.

Această diferență se manifestă cel mai clar în atitudinile diferite ale celor două tradiții față de progresul cunoașterii. Deși cu siguranță liberalul nu consideră orice schimbare un progres, el vede în progresul cunoașterii unul dintre scopurile cele mai importante ale efortului omenesc și așteaptă de la el soluționarea treptată a acelor probleme și dificultăți pe care sperăm să le rezolvăm. Fără să prefere noul de dragul noutății, liberalul este conștient că a produce ceva nou face parte din esența oricărei realizări omenești; el este pregătit să se adapteze la noua cunoaștere, indiferent dacă îi plac sau nu efectele sale imediate.

Personal, găsesc că cea mai criticabilă trăsătură a atitudinii conservatoare este înclinația sa de a respinge noua cunoaștere, chiar bine susținută, din cauză că îi displac unele consecințe ce par a decurge

---

[9] J. R. Hicks a vorbit pe bună dreptate în această privință despre „caricatura desenată deopotrivă de tânărul Disraeli, de Marx și de Goebbels” („The Pursuit of Economic Freedom,” *What We Defend*, ed. E. F. Jacob [Oxford: Oxford University Press, 1942], p. 96). Cu privire la rolul conservatorilor în această privință, a se vedea, de asemenea, introducerea mea la *Capitalism and the Historians* (Chicago: University of Chicago Press, 1954), pp. 19 și urm.

din ea – adică, să o spunem fără menajamente, obscurantismul. Nu neg că oamenii de știință, la fel ca ceilalți, sunt pradă capriciilor și modei și că avem motive serioase să fim precauți, acceptând concluziile lor extrase din teoriile cele mai noi. Dar motivele reticenței noastre trebuie să fie, ele însele, raționale și trebuie despărțite de regretul că noile teorii au tulburat convingerile pe care le apreciem. Nu pot fi indulgent cu cei care se opun, de exemplu, teoriei evoluției sau explicațiilor așa-zis mecaniciste ale fenomenelor vieții, pur și simplu din cauza anumitor consecințe morale ce par să decurgă din aceste teorii și, cu atât mai puțin, cu cei care consideră o lipsă de respect sau o impietate însăși punerea acestor întrebări. Refuzând să înfrunte faptele, conservatorul nu face altceva decât să-și slăbească propria poziție. Frecvent, concluziile trase de raționalist din noile concepții științifice nu decurg în nici un caz din aceste ipoteze. Însă doar luând parte activă la elaborarea consecințelor noilor descoperiri, aflăm dacă ele se potrivesc sau nu imaginii noastre despre lume și, dacă așa stau lucrurile, cum anume se potrivesc. În cazul în care convingerile noastre morale s-ar dovedi cu adevărat dependente de supoziții empirice demonstrate ca incorecte, cu greu s-ar putea afirma că este moral să le aperi, refuzând să prezinți faptele.

Legată de neîncrederea conservatorului în ceea ce este nou și neobișnuit este ostilitatea sa față de internaționalism și înclinația sa către un naționalism strident. Aceasta este o altă sursă a slăbiciunii sale, în bătălia ideilor. El nu poate schimba faptul că ideile care ne influențează civilizația nu respectă nici o frontieră. Dar refuzul de a-ți adapta sinele la ideile noi nu face altceva decât să te priveze de posibilitatea de a le combate, atunci când este necesar. Dezvoltarea ideilor este un proces internațional și doar cei care iau parte la discuție vor putea exercita o influență semnificativă. A spune că o idee este ne-americană, ne-britanică sau ne-germană, nu reprezintă cu adevărat un argument, după cum nici un ideal greșit sau malefic nu devine mai bun doar pentru că a fost conceput de către un compatriot. S-ar putea spune mult mai multe despre legătura strânsă dintre conservatorism și naționalism, dar nu voi insista, deoarece s-ar putea crede că situația mea personală mă face incapabil să simpatizez cu orice formă de naționalism. Voi adăuga doar că această înclinație naționalistă este cea care creează adesea punți între conservatorism și colectivism: de a gândi în termenii industriei sau resurselor „noastre”, și până la a cere ca aceste bunuri naționale să fie dirijate în interesul național, nu este decât un pas. Dar, din acest punct de vedere, liberalismul continental ce derivă din Revoluția Franceză nu este cu mult mai bun decât conservatorismul. Aproape că nu e nevoie să mai spun că naționalismul de acest tip este ceva foarte diferit de patriotism și că aversiunea față

de naționalism este pe deplin compatibilă cu un atașament profund față de valorile naționale. Dar faptul că prefer și respect unele dintre tradițiile societății mele nu trebuie să constituie un motiv de ostilitate pentru ceea ce este străin și diferit.

Doar la prima vedere pare paradoxal faptul că anti-internaționalismul conservatorului este atât de frecvent asociat cu imperialismul. Însă, cu cât îi displace cuiva mai mult ceea ce este străin, considerând superioare propriile obiceiuri, cu atât va fi el mai tentat să considere că are misiunea de a-i „civiliza" pe alții[10] – nu prin interacțiunea voluntară și nestânjenită pe care o promovează liberalul, ci aducându-le binecuvântarea guvernării eficiente. Este semnificativ faptul că, și aici, îi găsim pe conservatori alături de socialiști, împotriva liberalilor – nu doar în Anglia, unde soții Webb și Fabienii erau imperialiști declarați sau în Germania, unde socialismul de stat și expansionismul colonial au mers mână în mână, dobândind sprijinul aceluiași grup de „socialiști ai tronului", ci și în SUA, unde chiar pe timpul primului Roosevelt se putea observa că „*Jingoes* și reformiștii sociali s-au aliat; și au format un partid politic ce amenința să captureze guvernul și să-l folosească în vederea îndeplinirii programului lor, de un paternalism cezarist, pericol ce se pare că a fost evitat doar prin aceea că celelalte partide i-au adoptat programul într-o măsură și sub o formă oarecum mai blânde".[11]

5. Există totuși un criteriu după care avem dreptul să spunem că liberalul ocupă o poziție între socialist și conservator: el este la fel de departe de raționalismul brut al socialistului, care vrea să reconstruiască toate instituțiile sociale conform unui model prescris de rațiunea sa individuală, pe cât este față de misticismul la care trebuie să recurgă atât de des conservatorul. Ceea ce eu am descris drept poziția liberală și conservatorismul au în comun o neîncredere în rațiune, până într-acolo încât liberalul este foarte conștient că nu cunoaștem toate răspunsurile, el nefiind sigur că răspunsurile pe care le are sunt cele mai bune și nici măcar că putem găsi toate răspunsurile. De asemenea, el nu disprețuiește ajutorul venit din partea oricăror instituții și obiceiuri non-raționale ce și-au dovedit valoarea. Liberalul se deosebește de conservator prin voința sa de a admite această ignoranță și de a recunoaște cât de puțin știm, fără a revendica autoritatea unor surse supranaturale de cunoaștere, acolo unde rațiunea îl părăsește. Trebuie să recunoaștem că în anumite privințe,

---

[10] Cf. J. S. Mill, *On Liberty*, Ed. R. B. McCallum (Oxford, 1946), p. 83: „Nu cred că vreo comunitate are dreptul de a forța o altă comunitate să fie civilizată".

[11] J.W. Burgess, *The Reconciliation of Government with Liberty* (New York, 1915), p. 380.

liberalul este fundamental sceptic[12] – dar se pare că este nevoie de un anumit grad de rezervă pentru a-i lăsa pe alții să-și caute fericirea așa cum doresc și pentru a adera consecvent la acea toleranță ce reprezintă o caracteristică esențială a liberalismului.

Nu există nici un motiv ca aceasta să presupună absența unei convingeri religioase, în cazul liberalului. Spre deosebire de raționalistul Revoluției Franceze, adevăratul liberalism nu se află în nici un conflict cu religia și nu pot decât să deplâng caracterul antireligios militant și totodată profund neliberal al concepțiilor ce au animat, în secolul al XIX-lea, o parte atât de însemnată a liberalismului continental. Că el nu este esențial liberalismului, o arată limpede precursorii săi englezi, acei *Old Whigs* care, dacă e să spunem ceva despre ei, se aliaseră mult prea strâns cu o anumită confesiune religioasă. Ceea ce îl diferențiază aici pe liberal de conservator este că, oricât de profunde ar fi convingerile sale spirituale, el nu se va considera niciodată îndreptățit să le impună altora și că, pentru el, spiritualul și temporalul sunt sfere diferite, care nu ar trebui confundate.

6. Ceea ce am spus până acum ar trebui să fie suficient pentru a explica motivul pentru care eu nu mă consider un conservator. Totuși, mulți vor considera că poziția ce reiese de aici nu este tocmai cea pe care ei o numeau „liberală". De aceea, ne confruntăm cu întrebarea dacă acest nume este astăzi cel potrivit pentru partidul libertății. Am spus deja că, deși toată viața m-am declarat liberal, în ultimul timp am făcut-o cu tot mai mari îndoieli – nu doar pentru că în SUA acest termen generează în permanență confuzii, ci și din cauză că am devenit tot mai conștient de marea distanță dintre poziția mea și liberalismul continental raționalist sau chiar liberalismul utilitariștilor englezi.

Dacă liberalismul ar mai însemna astăzi ceea ce însemna pentru acel istoric englez care, în 1827, vorbea despre revoluția de la 1688 ca despre „triumful acelor principii care, în cuvintele zilei de astăzi, sunt numite liberale sau constituționale"[13], dacă i-am mai putea numi,

---

[12] Cf. Learned Hand, *The Spirit of Liberty*, ed. I. Dilliard (New York, 1952), p. 190: „Spiritul libertății este spiritul care nu este prea sigur că are dreptate". A se vedea, de asemenea, declarația adesea citată a lui Oliver Cromwell din *Letter to the Assembly of the Church of Scotland*, 3 august 1650: „Vă implor, în inimile lui Hristos, să credeți că este posibil să vă înșelați". Este semnificativ faptul că aceasta ar trebui să fie probabil cea mai amintită afirmație a singurului „dictator" din istoria Marii Britanii!

[13] H. Hallam, *Constitutional History* (1827) („Everyman" ed.), III, 90. Este adesea sugerat că termenul „liberal" derivă din partidul spaniol de la începutul secolului al XIX-lea *liberales*. Sunt mai înclinat să cred că derivă din utilizarea acestui termen de către Adam Smith în pasaje precum W.o.N., II, 41: „sistemul liberal de liber export și liber import" și p. 216: „permițând fiecărui om să își urmărească propriile interese în felul său, pe baza planului liberal de egalitate, libertate și justiție".

precum a făcut-o Lord Acton, pe Burke, Macaulay și Gladstone drept cei mai proeminenți liberali sau dacă Tocqueville și Lord Acton ar mai putea fi numiți, așa cum a făcut-o Harold Laski „liberalii esențiali ai secolului al XIX-lea”[14], nu aș putea decât să fiu mândru să mă numesc astfel. Însă, oricât aș fi de tentat să numesc liberalismul lor drept adevăratul liberalism, trebuie să recunosc că majoritatea liberalilor de pe continent au susținut idei cărora acești oameni li s-au opus cu hotărâre și că primii erau călăuziți mai mult de dorința de a impune lumii un model rațional preconceput decât de aceea de a crea oportunități pentru creștere liberă. Același lucru este, în bună parte, valabil și pentru ceea ce s-a revendicat drept liberalism în Anglia, cel puțin de la Lloyd George încoace.

Astfel, trebuie să recunosc că ceea ce am numit „liberalism” are prea puțin de a face cu vreo mișcare politică purtând astăzi acest nume. De asemenea, este discutabil dacă asocierile istorice pe care le implică acest nume ar putea facilita succesul vreunei mișcări. Pot exista opinii diferite față de încercarea cuiva ca, în aceste împrejurări, să caute a salva termenul de ceea ce el consideră a fi o utilizare greșită. Eu însumi simt tot mai mult că a-l folosi fără explicații îndelungi ar provoca o prea mare confuzie și că el a devenit, ca denumire generică, mai curând un balast decât o sursă de forță.

În SUA, unde folosirea termenului „liberal” în sensul în care l-am folosit eu a devenit aproape imposibilă, se utilizează în locul lui termenul „libertarian”. Ar putea fi o soluție; însă, eu, din punctul meu de vedere, îl găsesc total neatractiv. Pentru gustul meu, acest cuvânt are un iz prea puternic de termen confecționat, de substitut. Ce mi-aș dori eu ar fi un cuvânt care să descrie partidul vieții, partidul care încurajează creșterea liberă și evoluția spontană. Însă mi-am stors creierii fără nici un rezultat, încercând să găsesc un termen care să mă satisfacă.

7. Trebuie totuși să ne amintim că, atunci când idealurile pe care am încercat să le reafirm au început să se răspândească în lumea occidentală, partidul care le reprezenta avea un nume general recunoscut. Idealurile *Whig*-ilor englezi au fost cele care au inspirat ceea ce mai târziu a ajuns să fie cunoscut în întreaga Europă sub

---

[14] Lord Acton în *Letters to Mary Gladstone*, p. 44. A se vedea, de asemenea, judecata sa asupra lui Tocqueville în *Lectures on the French Revolution* (Londra, 1910), p. 357: „Tocqueville a fost un liberal din cea mai pură rasă - un liberal și nimic altceva, profund suspicios față de democrație și rudele sale, egalitatea, centralizarea și utilitarismul”. În mod similar, în *The Nineteenth Century*, XXXIII (1892), 885. *Afirmația lui H. J. Laski apare în „Alexis de Tocqueville and Democracy”, în The Social and Political Ideas of Some Representative Thinkers of the Victorian Age*, ed. F. Hearns. F. J. C. Hearnshaw (Londra, 1933), p. 100, unde spune că „un caz de putere de necontestat ar putea, cred eu, să fie făcut pentru opinia că el [Tocqueville] și Lordul Acton au fost liberalii esențiali ai secolului al XIX-lea”.

numele de mișcare liberală[15]. Tot ele au furnizat concepțiile luate cu ei de reformiștii americani și care i-au călăuzit pe aceștia în lupta pentru independență și în instituirea Constituției.[16] Într-adevăr, până ce caracterul acestei tradiții a fost alterat de depunerile datorate Revoluției franceze, cu democrația sa totalitară și înclinațiile sale socialiste, *Whig* era numele sub care era cunoscut partidul libertății.

Numele a murit în țara sa de origine pentru că principiile pe care le enunța au încetat, la un moment dat, să mai caracterizeze un anumit partid și pentru că oamenii care îl purtau nu au rămas fideli acestor principii. Partidele *Whig* din secolul al XIX-lea, atât din Marea Britanie, cât și din SUA, au discreditat până la urmă acest nume. Dar este adevărat că, în condițiile în care liberalismul a luat locul *Whiggism*-ului numai după ce mișcarea pentru libertate a absorbit raționalismul brut și militant al Revoluției Franceze, iar sarcina noastră este în mare parte aceea de a elibera tradiția de influențele ultranaționaliste, naționaliste și socialiste care au penetrat-o, *Whiggism*-ul este, din punct de vedere istoric, numele corect al ideilor în care cred. Cu cât aflu mai multe despre evoluția ideilor, cu atât mai conștient devin că sunt pur și simplu un *Old Whig* nepocăit, cu accentul pus pe *old*.

A-ți mărturisi identitatea de *Old Whig* nu înseamnă în nici un caz că dorești să te întorci la stadiul în care ne aflam la sfârșitul secolului al XVII-lea. Unul dintre scopurile acestei lucrări a fost acela de a arăta că doctrinele afirmate pentru prima dată atunci au continuat să descrească, să se dezvolte până acum aproape șaptezeci sau optzeci de ani, chiar dacă nu mai reprezentau scopul principal al unui partid

---

[15] Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, un observator englez putea remarca faptul că „nu a cunoscut aproape niciodată un străin stabilit în Anglia, fie că era de origine olandeză, germană, franceză, italiană sau turcă, care să nu fi devenit *Whig* la scurt timp după ce s-a amestecat cu noi” (citat de G. H. Guttridge, *English Whiggism and the American Revolution* [Berkeley: University of California Press, 1942], p. 3).

[16] În Statele Unite, utilizarea în secolul al XIX-lea a termenului „Whig” a șters din păcate din memorie faptul că, în secolul al XVIII-lea, acesta reprezenta principiile care au ghidat revoluția, au obținut independența și au modelat Constituția. În societățile *Whig*, tinerii James Madison și John Adams și-au dezvoltat idealurile politice (cf. E. M. Burns, *James Madison* [New Brunnswick, N.J.; Rutgers University Press, 1938], p. 4); principiile *Whig* au fost cele care, după cum ne spune Jefferson, i-au ghidat pe toți avocații care au constituit o majoritate atât de puternică printre semnatarii *Declarației de Independență* și printre membrii Convenției Constituționale (a se vedea *Writings of Thomas Jefferson* [„Memorial ed.” (Washington, 1905)], XVI, 156). Profesiunea principiilor *Whig* a fost dusă până într-acolo încât chiar și soldații lui Washington erau îmbrăcați în culorile tradiționale „albastru și bivol” ale *Whig*-urilor, pe care le împărtășeau cu *Foxites* în Parlamentul britanic și care au fost păstrate până în zilele noastre pe coperțile revistei *Edinburgh Review.* Dacă o generație socialistă a făcut din *whiggism* ținta sa favorită, acesta este un motiv în plus pentru adversarii socialismului să revendice numele său. Acesta este astăzi singurul nume care descrie corect convingerile liberalilor gladstonieni, ale oamenilor din generația lui Maitland, Acton și Bryce și ale ultimei generații pentru care obiectivul principal a fost libertatea, mai degrabă decât egalitatea sau democrația.

anume. De atunci, am învățat multe lucruri care ne-ar permite reafirmarea lor într-o formă mai satisfăcătoare și mai eficientă. Dar, deși ele au nevoie de reformulări în lumina cunoașterii recent dobândite, principiile de bază sunt tot cele ale *Old Whig*. Este adevărat că istoria ulterioară a partidului ce purta acest nume i-a făcut pe unii istorici să se îndoiască de existența unui corp distinct de principii *whig*, dar nu pot decât să fiu de acord cu Lord Acton, că deși unii dintre „patriarhii doctrinei erau oamenii cei mai ticăloși, națiunea de drept superior codurilor municipale cu care a început *Whiggism*-ul este reușita supremă a englezilor și moștenirea lăsată de ei națiunii”[17] – și lumii, putem adăuga noi. Este doctrina aflată la baza tradiției comune a statelor anglo-saxone. Este doctrina căreia liberalismul continental îi datorează ceea ce este valoros în el. Este doctrina pe care se bazează sistemul de guvernare american. În forma sa pură, ea este reprezentată în SUA nu de radicalismul lui Jefferson, nici de conservatorismul lui Hamilton sau chiar John Adams, ci de ideile lui James Madison, „părintele Constituției”[18].

Nu știu dacă ar fi realizabilă din punct de vedere politic resuscitarea acestui vechi nume. Faptul că celor mai mulți, atât din lumea anglo-saxonă, cât și de aiurea, el le apare astăzi drept un termen fără asocieri clare este poate mai curând un avantaj decât un handicap. Pentru cei familiarizați cu istoria ideilor, el este probabil singurul element ce exprimă cu adevărat semnificația tradiției. Faptul că numele de *Whiggism* este un obiect favorit de aversiune, atât a conservatorilor adevărați, cât mai ales a socialiștilor transformați în conservatori, atestă un instinct sănătos. Acesta a fost numele unicului set de idealuri care s-a opus consecvent oricărei puteri arbitrare.

8. S-ar putea pune întrebarea dacă numele contează într-adevăr atât de mult. Într-o țară ca SUA, unde există încă, în general, instituții libere și unde din această cauză apărarea a ceea ce există reprezintă adesea o apărare a libertății, poate că nu este atât de semnificativ faptul că apărătorii libertății se autointitulează conservatori, deși – până aici – asocierea cu conservatorul prin temperament va fi adesea incomodă. Chiar și atunci când oamenii aprobă aceleași lucruri, trebuie pusă întrebarea dacă le aprobă pentru că există sau pentru că sunt dezirabile, prin ele însele. Rezistența comună în fața valului colectivist

---

[17] Lord Acton, *Lectures on Modern History* (Londra, 1906), p. 218 (am rearanjat puțin cuvintele lui Acton pentru a reproduce pe scurt sensul afirmației sale).

[18] Cf. S. K. Padover în introducerea sa la *The Complete Madison* (New York, 1953), p.10: „În terminologia modernă, Madison ar fi etichetat ca un liberal de centru, iar Jefferson ca un radical”. Acest lucru este adevărat și important, deși trebuie să ne amintim ceea ce E. S. Corwin ("James Madison: Layman, Publicist, and Exegete,” New York University Law Review, XXVII [1952], 285) a numit-o «capitularea ulterioară a lui Madison în fața influenței copleșitoare a lui Jefferson».

nu trebuie să ascundă faptul că credința în libertatea integrală se bazează pe o atitudine prin natura ei înaintată, nu pe vreo nostalgie față de trecut sau pe admirația romantică față de ceea ce a fost.

Cu toate acestea, nevoia unei distincții nete este absolut imperativă acolo unde, precum în multe părți ale Europei, conservatorii au acceptat deja o mare parte a crezului colectivist – un crez ce a guvernat atît de mult timp politica, încât multe dintre instituțiile sale au ajuns să fie acceptate ca lucruri firești și au devenit un motiv de mândrie pentru partidele „conservatoare" care le-au creat.[19] Aici, cel ce crede în libertate nu poate decât să se opună conservatorului și să adopte poziții radicale, îndreptate împotriva prejudecăților curente, a atitudinilor învechite și a privilegiilor ferm instituite. Prostiile și abuzurile nu devin cu nimic mai bune, chiar dacă reprezintă principii politice instituite.

Deși *quieta non movere* poate fi, uneori, pentru omul de stat o maximă inteligentă, ea nu-l poate satisface pe filozoful politicii. Acesta poate dori ca o politică să se deruleze prudent și nu înainte ca opinia publică să fie pregătită să o susțină, dar nu poate accepta ceva doar pentru că acel lucru este validat de opinia publică. Într-o lume în care nevoia principală este, o dată mai mult, ca și la începutul secolului al XIX-lea, aceea de a elibera procesul de creștere spontană de obstacolele pe care i le-a ridicat în cale nebunia oamenilor, speranțele sale trebuie să rezide în convingerea și câștigarea sprijinului celor care prin temperament sunt „progresiști", al celor care – deși în acel moment ar putea căuta schimbarea într-o direcție greșită – sunt, cel puțin, dispuși să examineze critic ceea ce există și să schimbe, acolo unde este necesar.

Sper că nu am indus în eroare cititorul vorbind uneori de „partid", atunci când mă gândeam la grupuri de oameni care apără un set de principii intelectuale și morale. Politica de partid din nici o țară nu a constituit preocuparea acestei lucrări. Problema modului în care aceste principii, pe care am încercat să le reconstruiesc punând cap la cap fragmentele disparate ale unei tradiții, ar putea fi traduse într-un program cu audiență de masă, trebuie lăsată de filozoful politicii „acelui animal insidios și viclean pe care lumea îl numește om de stat sau politician, ale cărui păreri sunt călăuzite de fluctuațiile de moment ale lucrurilor"[20]. Sarcina filozofului politicii poate fi doar aceea de a

---

[19] Cf. declarația de politică a Partidului Conservator britanic, *The Right Road for Britain* (Londra, 1950), pp. 41-42, care susține, cu o justificare considerabilă, că „această nouă concepție [a serviciilor sociale] a fost dezvoltată [de] guvernul de coaliție cu o majoritate de miniștri conservatori și cu aprobarea deplină a majorității conservatoare din Camera Comunelor .. .[Noi] am stabilit principiul pentru sistemele de pensii, indemnizații de boală și de șomaj, indemnizații pentru nedreptăți industriale și un sistem național de sănătate".

[20] A Smith, W.o.N., I, 432.

influența opinia publică, nu de a organiza oamenii în vederea acțiunii. El își va îndeplini cu succes această sarcină doar dacă nu se va preocupa de ceea ce este acum posibil din punct de vedere politic, ci va apăra cu consecvență „principiile generale care sunt întotdeauna aceleași”[21]. În acest sens, mă îndoiesc că ar putea exista o filozofie politică conservatoare. Conservatorismul poate fi adesea o utilă maximă practică, dar nu ne oferă nici un principiu conducător care să influențeze evoluțiile pe termen lung.

***

[21] Ibid.

Postfață: H.-R. Patapievici, „Liberal sau conservator?”

Preambul

„Până la apariția socialismului, opusul conservatorismului era liberalismul.” Cu aceasta frază lapidară, Friedrich August von Hayek explică atât dispozitivul istoric al confruntării dintre cele trei mari atitudini politice („cele trei partide”), cât și logica lor internă de raportare. Hayek, în lucrarea la care mă refer (*De ce nu sunt conservator*, în: *Constitutia libertății*, trad. rom., Iași: Institutul European, 1998, pp. 404-416; 541-543), încearcă să explice de ce, în ciuda faptului că era adeseori numit conservator, el nu se considera a fi deloc unul. Aș dori să arăt aici două lucruri: întâi, că pozițiile conservatoare, liberală și socialistă depind nu de criterii politice, ci de modul în care omul politic își construiește poziția față de ideea de tradiție (orice ar însemna aceasta, la un moment dat); în al doilea rând, că oricine asumă azi o poziție de principiu liberală nu o poate face decât de pe poziții conservatoare (în termeni politici, dacă liberalismul *in statu nascendi* a fost inevitabil de stânga, liberalismul *in statu maturescendi* este cu necesitate de dreapta, și anume conservator).

Argumentele lui Hayek

Argumentul lui Hayek împotriva conservatorismului decurge din poziția sa de respingere incondiționată a ideii socialiste. Socialismul s-a impus azi peste tot, falsificând toate vechile doctrine politice. În Statele Unite, de exemplu, cuvântul liberal a ajuns să desemneze poziția socialistă ori progresistă – ceea ce, potrivit vorbirii curente, este perceput ca fiind cam același lucru. Premisa raționamentului lui Hayek este că socialismul a devenit orizontul inconturnabil al tuturor schimbărilor politice contemporane. Ca opoziție față de orice schimbare radicală, susține Hayek, conservatorismul adoptă o poziție cât se poate de legitimă. Opoziția față de socialism, altfel spus, este corectă. Dar, afirmă Hayek, socialismul nu poate fi combătut în mod eficient prin conservatorism. De ce? Deoarece doar a te opune unui lucru nu te imunizează față de logica funcționării lui. Cel mai adesea, *penser contre c’est penser comme*. Astfel că, susține Hayek, conservatorul va fi mereu la remorca inițiativei socialiste, care azi este cea mai puternică, iar bagajul său de idei nu va putea reprezenta altceva decât o variantă blândă a prejudecăților socialiste comune epocii. Fiind un fel de „Gică-contra” al poziției celui mai tare, conservatorul se va colora întotdeauna de culoarea acestuia – va avea paloarea culorii pe care o detestă. Argumentul lui Hayek este că, prin logica opoziției sale față de schimbarea cea mai proastă, conservatorul

se va comporta față de socialiștii radicali doar ca un socialist rezonabil. Dar nu mai puțin socialist. Acesta este primul argument.

Al doilea pornește de la observația că gânditorii conservatori au știut să prețuiască mai ales acele lucruri care țin de trecut și susține că spiritul conservator este reticent față de nașterea spontană a unor noi forme de ordine, în prezent. Deoarece are ca principiu doar opoziția față de schimbările bruște, conservatorul se opune proceselor noutății mobilizând instrumentele guvernamentale care îi stau la dispoziție. Conservatorul, conchide Hayek, tinde să se opună schimbării cu ajutorul statului. El nu caută limitarea puterii ca principiu, ci se luptă să limiteze puterea care i se pare nocivă și se străduiește să o ilimiteze pe aceea care i se pare bună. Ceea ce, firește, il apropie încă o dată pe conservator de tipul standard al socialistului.

Al treilea argument este ilustrat practic de Hayek prin conivența conservatorismului cu naîionalismul ăi imperialismul, dar are ca principiu teoretic tendința conservatorului de a adopta poziții colectiviste, argumentate prin invocarea unor valori de identificare ori de apartenență care nu sunt compatibile, cel mai adesea, cu valorile de același tip adoptate de alți oameni, luați fie ca individ, fie ca grup. Mai mult, progresele cunoașterii ar fi privite cu suspiciune de conservator, deoarece acesta se teme că unele din consecințele morale care decurg din noile descoperiri ar putea afecta ordinea morală pe care conservatorul o prețuiește. Altfel spus, impută Hayek, conservatorul tinde să vadă în colectivitate un factor legitim de constrângere a individului, nu numai în morală, ci și în cunoaștere – la fel ca socialistul.

Rezumând, putem spune că pe viciile socialismului își bazează Hayek reprehensiunea la adresa conservatorismului. În ordine practică, premisa raționamentelor sale pare a fi aceea că împotriva răului politic cel mai seducător al lumii moderne, socialismul, atitudinea conservatoare nu oferă o dispoziție de luptă eficientă. Soluția opusă de Hayek în mod explicit atât socialismului, cât și conservatorismului este liberalismul. Fiind dominată de o singură opoziție (față de socialism), dar cu o dubla referință permanentă (la socialism și conservatorism), critica lui Hayek este constrânsă să construiască liberalismul ca pe un soi de conservatorism răsturnat. În retorica argumentației lui Hayek, ceea ce face rău conservatorul face simetric bine liberalul; ceea ce constituie un principiu greșit al conservatorului, răsturnat, reprezintă un principiu sănătos al liberalului – ș.a.m.d. Dacă, în prezentarea lui Hayek, poziția conservatoare era adesea redată ca un socialism pe cale de devenire, culisele argumentării sale sugerează că, pentru el, liberalismul autentic este acea poziție politică de principiu care face bine și până la capăt ceea ce conservatorismul face șovăielnic, incomplet și fără conștiința clară a principiilor sale.

Ce fel de liberal se considera Hayek?

Cu toate acestea, ultimele paragrafe ale articolului *De ce nu sunt conservator* fac o semnificativă palinodie implicită. Din mișcarea care azi e desemnată prin cuvântul „liberal", Hayek reține numai o mică parte. În mod clar, tradiția libertății pe care o invocă Hayek nu este a progresiștilor. Împotriva acestora suntem avertizați încă din prima frază a articolului („majoritatea mișcărilor considerate azi progresiste preconizeaza încălcări ale libertății individuale"), printr-o trimitere la o frază din 1855 a lui John Stuart Mill – „aproape toate proiectele reformatorilor sociali ai acestor zile sunt cu adevărat liberticide". Să nu uităm, acesta este orizontul de avertisment al articolului lui Hayek. Deghizat în ultimul timp sub peroraţia mișcărilor considerate în mod aproape unanim ca fiind progresiste (drepturile omului, drepturile animalelor, multiculturalism, reetnicizarea identităţilor minoritare, ecologism, feminism etc.), socialismul continuă să fie și azi, după prăbușirea socialismelor reale, orizontul comun de aspiraţii al tuturor „oamenilor de bine". Ei bine, soluția lui Hayek la triumfătoarea ofensivă anexionistă a socialismului constă în invocarea unei tradiții a libertății, pentru care numele unor Edmund Burke, Alexis de Tocqueville și a lordului Acton reprezintă ilustrările *par excellence* ale noțiunii de liberal. Prin invocarea acestor gânditori, liberalismul lui Hayek este scos din contextul propriu-zis politic al liberalismului de azi și este situat într-o zonă a tradiției care ar trebui recuperată. Tot liberalismul britanic de dupa Lloyd George, toți așa-zișii liberali din Statele Unite nu au legatură cu tradiția liberală de la care se revendică Hayek, deoarece, susţine acesta, mișcarea liberală de după Revoluția Franceză a absorbit și încorporat nenumărate influenţe ultra-raţionaliste (i.e., iraţionaliste), naţionaliste și socialiste. În fond, ca și în cazul conservatorismului căruia i-a făcut procesul, Hayek admite că liberalismul s-a lăsat și el contaminat de iraţionalism, naţionalism și socialism. În Statele Unite, de exemplu, adevăraţii liberali, pentru a se putea identifica fără ambiguitate, au trebuit să-și schimbe numele – își spun azi libertarieni (spre deosebire însă de vechii liberali, pentru care economia de piaţă era numai un mod de exercitare a dreptului la proprietate privată, libertarienii consideră că, într-o societate cu adevărat liberă, principiul pieței trebuie să devină principiul oricărei ordini sociale). Nici Hayek nu se simte prea bine cu termenul de liberal. În ce-l privește, Hayek declară că ar admite pentru sine bucuros doar numele de *Old Whig* și nu pe acela de liberal *tout court*, deja compromis de contaminările menţionate – „Cu cât aflu mai multe despre evoluția ideilor, cu atât devin mai conștient că sunt pur și simplu un *Old Whig* intratabil, cu accentul pus pe *old*". Edmund Burke fusese un *Old Whig*, or, cum se știe, Burke a fost dintotdeauna considerat, începând cu

secolul al XIX-lea, un conservator – despre „doctrina” cuprinsă în cărțile sale s-a spus chiar că a organizat „sentimentul conservator”, la începutul secolului al XIX-lea -, cu toate că el insuși ar fi privit cu oroare ideea că ar fi un *Tory*. Tradiția libertății de la care se revendică Hayek este aceea a vechilor liberali, acei liberali care, judecați prin prisma evoluțiilor ulterioare ale politicii și ca urmare a migrațiilor de sens de la un curent la altul și a contaminărilor reciproce de principii, mijloace și scopuri, pe care jocurile politicii le-au impus principalelor doctrine politice, au ajuns astăzi să fie considerați mai degrabă conservatori decât liberali. Firește, întrebarea imediată este – de ce aceleași principii sunt resimțite ca pur *Whiggish* când e vorba de încurajarea coloniilor împotriva metropolei (cu ocazia Războiului american de independență), devin *Old Whig* când e vorba de a condamna principiile violente și uzurpările Revoluției Franceze și ajung să fie considerate conservatoare în jurul lui 1830? (Am luat aici, pentru comoditate, două din reperele activității lui Burke și judecata posterității asupra ideilor sale.) De ce liberalii care au păstrat integritatea principiilor lor au ajuns să fie considerați, azi, conservatori, iar liberalii care nu admit noile referințe de încadrare terminologică stabilite de evoluția spre socialism a tuturor societăților moderne ajung să invoce, spre a se defini adecvat, vechea categorie de *Old Whig*? Să fie vorba de o confuzie terminologica?

Poziția față de tradiție

În opinia mea, evoluțiile terminologice legate de trinomul „socialism, liberalism, conservatorism” sunt consecința modificărilor survenite în raportarea acestora la „tradiție”, prin intermediul poziției față de noțiunea de schimbare politică însăși. Ce este tradiția? În modul cel mai general cu putință, tradiția este ansamblul presupozițiilor care nu sunt niciodata puse în discuție. Nu mă refer aici în special la tradiția religioasă, la cea socială și așa mai departe, ci la toate, în mod nediscriminat. A deveni conștient că anumite deprinderi sunt „tradiționale” revine, imediat, la a le putea pune în discuție. Din acest moment, tradiția e condamnată să fie contestată, iar armele ei de conservare devin identice cu armele întrebuințate de contradictorii ei pentru a o înlătura ori restrânge. Veritabila putere a tradiției, singura care este de cu totul alt ordin decât puterea celor care vor să o răstoarne, este puterea implicitului, a acordului tacit și inconștient – este adeziunea interioară organică, vie, indiscutabilă: ea rabdă totul, suferă totul, îndură totul, fară să știe că rabdă, că suferă, că îndură. Tradiția de care am devenit conștienți că este „tradițională” nu mai este propriu-zis tradiție, ci referința exterioară la un ansamblu de reguli, deprinderi, valori, așteptări și credințe care acționează asupra individului, din exterior, întocmai precum un corp de legi pozitive,

decretate de om, gândite de oameni și înadins proiectate pentru a servi un scop bine precizat dinainte. Schematic spus, imediat ce tradiția este contestată, organizarea politică a dorinței de a o înlocui conduce la înființarea partidelor de stânga. În replică, încercarea conștientă de a conserva prin mijloace politice tradiția amenințată a condus la înființarea partidelor de dreapta. Pozițiile de stânga și de dreapta, la originea lor de principiu, nu se definesc politic (in interiorul unui spectru relativ al deciziilor si opțiunilor calificabile), ci în funcție de un dat considerat natural (prin raportare la problema respingerii ori păstrării tradiției – orice ar însemna cuvantul „tradiție" la un moment dat). Politic, deosebirea cea mai apropiată dintre pozițiile de stânga și de dreapta se referă la problema schimbării. Prin urmare, nu opțiunile pentru anumite valori (naționalism, colectivism, individualism, asistență sociala etc.), nici adeziunea la anumite principii (proprietate privată, intervenționism, corectitudine politică etc.) sunt în sine definitorii pentru precizarea poziției de stânga ori de dreapta – dovadă contaminările oportuniste de valori și principii între diferitele partide de dreapta ori de stânga, de-a lungul istoriei și în cuprinsul luptei politice pentru putere -, ci poziția acestora față de tradiție și față de modul în care fiecare dintre aceste partide înțelege să se facă schimbarea, în raport cu tradiția existentă.

Dreapta vs. stânga și problema guvernării / schimbării

Într-un eseu intitulat *Masele în guvernarea reprezentativă*, Michael Oakeshott constata faptul că, odată cu nașterea modernității, în Europa au apărut două sisteme morale opuse, cel al „omului-individualitate" și cel al „omului-masă", cărora le corespund „două maniere complet diferite de a înțelege rostul guvernării, precum și două interpretări corespunzător diferite ale instituțiilor guvernamentale aflate în funcțiune". Potrivit lui Oakeshott, în logica de creștere și dezvoltare a modernității se află în mod natural cuprinsă o revendicare a „omului-masă", care amenință principiul libertății. Această revendicare e exprimată politic prin (a) intenția de a transforma regimul parlamentar într-un regim popular și prin (b) dorința de a transforma guvernarea, dintr-o artă a aplanării conflictelor între individualități, într-un mecanism de modificare a societății, potrivit dorinței „omului-masă" de a elimina „omul-individualitate" – ceea ce are drept consecință tendința de a înlocui dezbaterile politice, considerate vorbărie incompetentă și politicianistă, cu soluțiile tehnice, pretins *wertfrei*, ale tehnocraților. În mod evident, regimul parlamentar și guvernarea limitată ilustrează instituțiile care reprezintă ceea ce Hayek și toți liberalii numesc „tradiția libertății", în timp ce regimul popular și guvernarea nelimitată din exemplul lui Oakeshott ilustrează instituțiile proiectate de adepții schimbărilor radicale în vederea transformării politicii în inginerie

socială.
Celor două tipuri de guvernări identificate de Oakeshott le corespund două moduri de a protesta împotriva stării de fapt (mă folosesc în continuare de punctul de vedere al lordului Acton din articolul *Naționalitatea*, publicat în *Home and Foreign Review* în 1862). Primul critică anumite aspecte particulare ale prezentului, dând vina pe acele aspecte ale trecutului care sunt judecate a fi responsabile pentru răul din prezent. Este, în general, cazul reformatorilor religioși de tip Wycliffe ori Hus, care au respins numai anumite aspecte ale învățăturii catolice, acomodându-se cu tradiția, în ansamblul ei. Al doilea mod de a protesta împotriva stării de fapt constă în a declara că tot prezentul este rău, iar vina față de acest lucru aparține tradiției *qua* tradiție. Este cazul unui veritabil revoluționar religios, precum Luther, care a respins global autoritatea Bisericii și a acordat conștiinței individuale rolul pe care până atunci îl avusese tradiția. A fost, deopotrivă, situația Revoluției Franceze, prin contrast cu acțiunea Revoluției Glorioase.

Mecanismul protestului, în primul caz, este următorul: (a) ne confruntăm cu o nedreptate specifică; (b) hotărâm să ne ridicăm împotriva ei; (c) ne justificăm insurecția recurgând la niște principii care sunt recunoscute de toți oamenii; (d) baza recunoașterii acestor principii stă în faptul că au funcționat cândva bine, ca legi ori cutume. În termenii lui Acton: argumentul cel mai important împotriva tiraniei este fidelitatea față de legile bune care au funcționat cândva și care au fost stricate tocmai prin tipul de nedreptate denunțat. Dimpotrivă, revendicarea revoluționară e ghidată de un mecanism complet diferit. Potrivit adepților răsturnărilor revoluționare, (p) orice nedreptate specifică este reflexul unei nedreptăți universale, de sistem; (q) pentru a înlătura nedreptatea specifică, societatea trebuie schimbată în totalitate, iar regimul politic răsturnat; (r) justificarea insurecției împotriva sistemului e conferită de proclamarea adevărului unor teorii care explică de ce în mod necesar sistemul în întregul său este rău, iar trecutul (recte tradiția) este cauza imediată a răului din prezent; (s) teoriile revoluționare trebuie admise pentru că sunt științifice, adică sunt adevăruri necesare despre procese istorice inevitabile, fatale.

Primul mecanism este specific, individual și bazat pe acele elemente ale tradiției care sunt judecate bune pentru că au funcționat bine în trecut. Al doilea mecanism este pausal, holist și bazat pe teorii istoriste despre evoluția necesară a lumii. Pentru primul tip de mecanism al schimbării, raționalitatea schimbării este dată de menținerea legăturii cu tradiția. Pentru al doilea tip de schimbare, raționalitatea schimbării este dată de ruperea oricăror legături cu trecutul. Primului tip de schimbare, al doilea tip de schimbare i se pare pur ăi simplu sectar și nerezonabil. Celui de al doilea, primul tip îi pare incomplet și

conservator. Facultatea *maitresse* a primului mecanism de schimbare este discernământul, manifestat politic ca prudență. Facultatea *maitresse* a celui de al doilea mecanism este voința, manifestată politic ca neîndurare. Primul tip a fost perfect ilustrat de Edmund Burke. Al doilea, de Saint-Just. Primul a fost un liberal de factură veche – un *Old Whig*. Al doilea a fost un democrat și un revoluționar de factură nouă – adică un totalitar. Și, pentru că victoria intelectuală și simbolică aparține azi tipului totalitar, Burke a intrat în manuale ca „reacționar" și „conservator", iar Saint-Just ca „revoluționar generos" și ca „progresist". Judecata normală, din punctul meu de vedere, neputând fi alta decât că Burke a fost un om prudent și plin de discernământ (în categorii politice, un liberal *tout court*), iar Saint-Just a fost un sectar, un mistic al rațiunii *qua* lepădare radicală de trecut – pe scurt, un om nechibzuit, fanatic și nerezonabil (deși, recunosc, foarte talentat – pe scurt, un viitor intelectual, în sensul rău al termenului).

Baza comună a liberalismului și conservatorismului, azi

Importanța istorică crucială a lui Burke ține de faptul că, prin modul în care s-a raportat la schimbarea istorică radicală (i.e., Revoluția Franceză), gândirea sa a despărțit apele. Atât timp cât nu sunt implicate schimbări radicale în raport cu tradiția, nu se poate distinge, practic, între un „Old Whig" (un liberal de tip conservator) și un „New Whig" (un liberal de stânga): primul le respinge, ultimul le admite. Dincolo de note și calificative, prin raportul față de tradiție, prima poziție este fundamental de dreapta, a doua este în mod esențial de stânga. Rădăcina comună este tradiția – schimbând pentru a o conserva, în primul caz, schimbând pentru a o schimba, în cel de-al doilea. Acest criteriu oferă și deosebirea majoră dintre Revoluția Glorioasă, o revoluție de „dreapta", realizată de vechii liberali, și Revoluția Franceză, o revoluție de stânga, realizată de oamenii noi, sectarii unor ideologii radicale. Spre norocul Angliei, după excesele revoluției puritane, în regat s-au consolidat într-un partid puternic, partidul Whig, acele grupuri de oameni care au înțeles că aspirațiile unor Pym, Hampden, Selden și Vane erau bune, dar nu puteau fi atinse prin metode de guvernare radicală, fără a le falsifica în mod grav. Vechii liberali sunt cei care au înțeles că revoluționarea tuturor condițiilor de viață trebuie evitată cu orice preț, că mijlocul de a o evita este compromisul, iar garantul succesului constă în conservarea inteligentă a instituțiilor istorice.

În ce ar consta această „conservare inteligentă"? Răspunsul ne aduce înapoi la articolul *De ce nu sunt conservator* și ne va arăta de ce, de fapt, Hayek este un conservator. În fond, argumentul suprem al lui Hayek, atât împotriva conservatorilor de care se separă, cât și împotriva socialiștilor pe care îi abhoră, este poziția acestora față de

ceea ce el numește „procesul de creștere spontană”. Conservatorii l-ar atrofia, prin punere sub control, socialiștii l-ar ucide, prin planificare. A restabili veritabila tradiție a libertății revine, pentru Hayek, la „a elibera procesul de creștere spontană de obstacolele și piedicile pe care i le-a ridicat în cale nebunia oamenilor”. Pentru Hayek, cine acceptă „procesul de creștere spontană” acela este un veritabil liberal. Cine însă caută să îl îngrădească ori controleze, acela este un socialist și un conservator. Hayek a vorbit cu repulsie de alianța (involuntară a) conservatorilor cu socialiștii. Însă, tot la Hayek, există și un posibil motiv de alianță a liberalilor cu conservatorii, care vine din aceea că evoluția de după al doilea război mondial s-a făcut în direcția socialismului – or, atât liberalii cât și conservatorii ar dori să întârzie această mișcare. „Conservatorismul”, susține Hayek în finalul articolului său, „poate fi adesea o maximă practică utilă, dar nu ne ofera nici un principiu călăuzitor capabil să influențeze evoluțiile de lungă durata”.

Or, s-ar putea ca astăzi tocmai acest principiu călăuzitor – care, pretindea Hayek, fusese al vechilor liberali – să fie în mod natural comun atât liberalilor de tip *Old Whig*, cât și conservatorilor care nu s-au lăsat contaminați de idealurile și stilurile de guvernare ale colectivismului socialist. Să ne întrebăm, deci, încă o dată, care este, în fond, poziția conservatoare? Cu siguranță, ea nu poate fi identificată cu poziția paseistă. Ideea conservatoare originară este că modalitatea cea mai bună de a apăra libertatea individuală constă în apărarea acelor instituții tradiționale, care au dovedit deja că sunt capabile să facă acest lucru. În opinia lui Hayek, acest mod de a apăra libertatea mai este posibil, azi, doar în Statele Unite, unde instituțiile tradiționale încorporează încă principiile și exigențele tradiției libertății ăi unde, cum știm, liberalilor li se spune conservatori. Acest lucru nu mai este valabil pentru Europa, unde ideile socialismului au contaminat în mod ireversibil instituțiile tradiționale. S-a spus despre conservatorism că dorește să conserve lucrurile așa cum sunt, fie pentru că așa îi par acestea mai bune, fie pentru că alternativele sunt mai proaste, fie pentru că preferă familiarul necunoscutului. Dar nu din această atitudine a ieșit în mod originar conservatorismul, ci din problema ridicată de slăbirea tradițiilor și ca reacție la apariția unor curente politice care și-au făcut din contestarea, fărâmițarea și distrugerea tradițiilor principalul lor scop (înlocuirea tradițiilor cu legi decretate de „popor” ori de „rațiune” și substituirea tuturor cutumelor cu instituții proiectate rațional ori ideologic a reprezentat al doilea scop, care urma cu necesitate din primul). Împrejurarea istorică ca o poziție sistematic conservatoare nu a apărut decât odată cu Revoluția Franceză reflectă o situație de principiu. Prima poziție conservatoare modernă – derivată

dintr-o poziție *Whig* tradițională pentru a o distinge de una *New Whig*, revoluționară – a reprezentat un răspuns direct și lipsit de echivoc la principiile și ororile Revoluției Franceze (potrivit unor estimări recente, numărul de morți cauzate de aceasta se ridică la două milioane, dintr-o populație de patrusprezece – este ca și când populația Franței, ca urmare a unui ordin scelerat, ar fi fost supusă la o pedeapsă mai cumplită decât decimarea: unul din șapte oameni a fost ridicat din patul său și ucis). Premisa care a justificat aceste orori a fost răsturnarea tradiției și înlocuirea ei cu o ordine pretins rațională, decretată de o elită revoluționară (Popper facea undeva observația că nu există nici un criteriu de a distinge între o elită auto-proclamată și o clică), substitut la îndemână pentru un popor mereu invocat, dar în mod convenabil totdeauna absent.

Prin urmare, problema crucială la care răspunde conservatorismul nu este conservarea, cum se crede adesea, ci opoziția de principiu față de schimbarea revoluționară a societății. Astăzi, forțele progresului social nu mai sunt politice, ca pe timpul Revoluției Franceze, ci tehnice: și anume, tehnico-economicul este cel care revoluționează permanent condițiile noastre de viață. Din acest motiv, tipul de libertate pentru care se luptă azi liberalii este o libertate bazată pe achiziții care sunt puse în discuție de logica tehnicii și, de aceea, libertățile pe care doresc să le promoveze coincid, azi, cu drepturilor pe care și conservatorii doresc să le conserve. Din acest motiv, liberalii de astăzi trebuie să fie și conservatori. La începutul secolului al XIX-lea, liberalii au fost și puțin socialiști, și puțin naționaliști (de abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea liberalii au încetat să mai fie socialiști și abia în prima jumătate a secolului al XX-lea s-au disociat de naționalism). În secolul al XVIII-lea, liberalii erau direct opuși conservatorilor și au continuat să fie așa tot secolul al XIX-lea. Cei care pe atunci revoluționau societatea erau liberalii, principala forță de stânga a lumii de tip *ancien régime*. Pe atunci liberalii erau progresiști și doreau să distrugă libertățile-privilegiu în favoarea libertăților-drepturi, iar conservatorii tindeau să conserve libertățile-privilegiu și acuzau de anarhie distribuirea universală a libertăților-drepturi. Însă, în fond, esența liberalismului este guvernarea limitată. Liberalii nu consideră că este important cine anume conduce (rege, președinte, cancelar, prim-ministru). Important este ca, oricine ar conduce, acesta să se supună principiului controlului și limitării puterii sale. Conservatorii, la rândul lor, se opun principiului revoluționării condițiilor de viață. Ei pretind că schimbările să fie limitate de un principiu exterior voinței de schimbare, care poate fi găsit numai în ceea ce este deja moștenit și achiziționat. Pentru conservator este esențială deosebirea dintre o veritabilă tradiție și una instituită prin violență, prin falsificarea

ideologică a instituțiilor ori prin distorsionarea relațiilor dintre oameni și controlul polițienesc asupra moravurilor. Niciodată opoziția la schimbarea cu orice preț nu va fi făcută de un conservator invocând stările de lucruri produse de un regim totalitar. Acestea, tocmai, se fac vinovate de viciile mutilării vieții prin revoluționarea prealabilă a tuturor condițiilor ei de existență. Prin urmare, nici un conservator nu ar putea confunda „tradiția" instituită de comunism cu o veritabilă tradiție, istorică, spontană, naturală. Or, când vorbește de „procesul de creștere spontană", Hayek se referă întotdeauna la evoluțiile pe termen lung, ceea ce sugerează că are în vedere un element de stabilitate pe care evoluțiile pe termen scurt nu îl relevă și care constituie o constantă a istoriei umane, dincolo de epoci, ținând de natura relațiilor libere între oamenii care nu sunt aserviți de o instanță superioară. „Procesul de creștere spontană" pare a fi, pentru Hayek, ceva de ordinul unui dat al naturii necontrariate (prin control sau planificare). Dacă este așa, atunci presupoziția absolută a raționamentelor sale este identică, până la câțiva factori accidentali, cu premisa raționamentelor conservatoare.

Concluzia mea este că oriunde avem de-a face cu dominarea societății de către un factor de revoluționare permanentă a condițiilor tradiționale de viață, poziția liberală nu poate diferi substanțial de poziția conservatoare. Or, aceasta este situația lumii în care trăim, astăzi. Din acest motiv, liberalismul în care se recunoaște un liberal care dorește să adopte un liberalism sistematic, precum Hayek, trebuie cu necesitate să fie un liberalism conservator. Un liberalism care subscrie la această maximă a lordului Acton, o maximă de *Old Whig*: „The great argument against tyranny was fidelity to the ancient law".

TERRA LIBERTAS